

Yakup Kadri
Karaosmanoğlu

CIZINEC

ZÁŠADNÍ ROMÁN MODERNÍ
TURECKÉ LITERATURY

HOST

HOST

Yakup Kadri
Karaosmanoğlu



CIZINEC

BRNO 2018

Yaban © 2017 İLETİŞİM

Cover photo © fotolia

Foreword © Petr Kučera, 2018

Translation © Vladimír Matějček st. — dědicové, 2018

Literary editor © Vladimír Matějček ml., 2018

Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2018 (elektronické vydání)

Vychází s finanční podporou

Ministerstva kultury ČR

ISBN 978-80-7577-403-3 (PDF)

ISBN 978-80-7577-404-0 (ePUB)

ISBN 978-80-7577-405-7 (MobiPocket)

K výslovnosti v turečtině:

â = á

c = dž

ç = č

ğ – se nevyslovuje a prodlužuje předchozí samohlásku: Karaosmanoğlu [karaosmanólu], Selamoğlu [selamólu].

ı **I** – i bez tečky, malé i velké, je temné zadopatrové y.

i **İ** – i s tečkou, malé i velké, je naše běžné měkké i; v turečtině se tedy píše tečka nad velkým **İ** např. ve jménech měst jako İzmir, İnönü, İstanbul, což v textu knihy dodržujeme s výjimkou slova İstanbul, které je natolik mezinárodní a počestěné, že ho píšeme českým pravopisem.

j = ž

ö = jako německé ö

ş = š

ü = jako německé ü

y = j

REVOLUCIONÁŘ, APOŠTOL, KRONIKÁŘ. ZÁPAS YAKUPA KADRIHO O NOVÉ TURECKO

Biografie některých umělců připomíná jakousi zrcadlově uspořádanou kroniku odrážející vedle vlastního, zcela individuálního života i velké historické zvraty a proměny, jež se hluboce otiskly do jejich díla a jimž oni sami svým dílem a osobností vtiskávali nesmazatelnou pečeť. Yakup Kadri Karaosmanoğlu byl svědkem kulturních, sociálních i politických dramát, která vedla k transformaci mnohonárodnostní monarchie, opírající svou legitimitu o staletou dynastickou tradici a osmansko-islámskou civilizaci, v moderní národní stát spatřující své místo mezi vyspělými národy Evropy. Tyto proměny Yakup Kadri svými romány, esejemi a povídkami pečlivě dokumentoval a umělecky zpracovával — vždy jaksi paralelně k bytostně osobnímu hledání sebe sama a své úlohy ve světě. Navíc se svou společenskou i uměleckou angažovaností nemalou měrou podílel na „modernizaci“ kulturního života mladé Turecké republiky a stal se koryfejem kemalismu — ne jako slepý ideolog (byť i tyto sklony lze tu a tam v jeho textech především z počátku třicátých let pozorovat), nýbrž jako kultivovaný, světažnaný, kosmopolitní hlas rané republiky. Tak jako pro mnohé Čechy ztělesňuje intelektuální trest první republiky Karel Čapek, jehož pojily přátelské vazby s politickou elitou národa včetně prezidenta Masaryka, v Turecku si období od dvacátých do konce čtyřicátých let — dobu, která dostala přívlastek „kemalistická“ — sotva lze představit bez morální a umělecké autority Yakupa Kadriho, jenž náležel k úzkému okruhu Atatürkových spolupracovníků.

Život i dílo Yakupa Kadriho (1889–1974; příjmení Karaosmanoğlu přijal až v roce 1934 a užíval ho pramálo) svírají dobu pozdně osmanskou a dobu republikánskou. Narodil se v Káhiře v Egyptě, tehdy již osmanské provincii jen nominálně, a byl svědkem modernizačního úsilí, jež po řadě předchozích ojedinělých pokusů systematicky započalo ve třicátých letech 19. století (tanzimatský reformní edikt z roku 1839), vyvrcholilo v roce 1876 vyhlášením ústavy a svoláním parlamentu a přežilo i období autokracie sultána Abdülhamita II. Jedním z důsledků těchto pokusů o nápravu věcí ve státě, který stěžejí dokázal konkurovat poosvícenské Evropě s jejími moderními technologiemi, byla reforma školství, vznik nových vzdělávacích institucí s výukou francouzštiny a orientace intelektuálních špiček na Francii. Paříž se stala centrem nové civilizace, k němuž

osmanští literáti vzhlíželi a hltali vše, co jim francouzská (či ve francouzštině dostupná) literatura nabízela. Nejinak tomu bylo u Yakupa Kadriho; studoval ostatně na frankofonní škole v Alexandrii a později strávil tři roky ve Švýcarsku (1916–1919), kde se léčil z tuberkulózy a upevnil si své beztak již solidní znalosti evropské kultury a francouzštiny. Umělecky dospíval Yakup Kadri v kulturním a společenském kvasu po mladoturecké revoluci (1908), která definitivně ukončila sultánskou moc a alespoň v počátečních letech byla dobou neuvěřitelně myšlenkově plodnou — debatovalo se úplně o všem, od ateismu po reformu jazyka, od stability centralizované konstituční monarchie po výhody federálně, decentrálně uspořádaného státu, vycházely desítky novin a časopisů a literární produkce nabrala nevídaných obrátek. Mladý Yakup Kadri se stal členem literární skupiny Úsvit budoucnosti (*Fecr-i âti*), která se měla stát předvojem moderní, evropsky orientované turecké literatury, a přispíval do vůdčího literárního časopisu *Servet-i Fünun* (Bohatství věd) drobnějšími povídkami. Později se nejspíš pod vlivem neoklasicismu nechal strhnout nadšením pro antickou literaturu a dal spolu s přítelem básníkem Yahyou Kemalem vzniknout proudu tzv. neohelénismu (*Nev-Yunanilik*). Využívání antických motivů a hledání „čistého“ jazyka starořecké a latinské literatury se u Yakupa Kadriho odrazilo do několika povídek a básní v próze, ale umělecky se oba literáti začali rychle orientovat jiným směrem. Nicméně u Yakupa Kadriho je toto nadšení ještě patrné v hojných odkazech na antickou mytologii a písemnictví v řadě románů, a zvláště pak v jeho přesvědčení o nenahraditelnosti edukativní hodnoty „klasických“ jazyků pro rozvoj tureckého humanismu ve čtyřicátých letech.

Hvězda Yakupa Kadriho stoupla ale až v souvislosti s národně osvobozeneckým bojem (1919–1922) vedeným Mustafou Kemalem (později Atatürkem) proti imperiálním ambicím západních velmocí, které si po druhé světové válce chtěly rozparcelovat to, co z osmanské říše zbylo, na kolonie a sféry vlivu. Řekové, hnání chimérou nostalgie po někdejší slávě Byzance, tu vhodně posloužili jako bič na vlastenecké oddíly odporu, které se rychle formovaly v Anatólíi a odmítaly se podříditi diktátu Dohody, jejíž jednotky obsadily Istanbul a získaly na svou stranu (či spíše přinutily k podpoře) sultána a jeho kabinet. Yakup Kadri od samého počátku horlivě podporoval kemalisty (mj. články v novinách *İkdam*, „Píle“) a s nadšením uvítal jejich vítězství, pád sultanátu (1922) a vyhlášení Turecké republiky (1923). Sám se v rámci Komise pro vyšetřování

násilností v Anatólii na vlastní oči přesvědčil o brutalitě řecko-tureckého konfliktu a otřesné zážitky z návštěvy spálených anatolských obcí a setkání se zbídačelým obyvatelstvem v něm daly uzrát myšlenky na román, jenž později dostane název *Cizinec*.

Yakup Kadri se do budování nové republiky pustil s velkou vervou. V letech 1923 až 1934 a krátce i v roce 1961 působil jako poslanec parlamentu za Atatürkovu Republikánskou lidovou stranu. Patřil k okruhu intelektuálů, kteří neúnavně podporovali revoluční úsilí kemalistických elit vládoucích z nového hlavního města Ankaru. Se směsí nacionalismu, jakobinismu a radikálního modernismu (jemuž byl vzorem Západ – odtud i dobové pojmenování „westernismus“) se kemalisté pustili do přestavby země zcela vyčerpané desetiletími válek a etnických čistek, zaplavené stovkami tisíc uprchlíků, zbavené klíčových oblastí (Balkán) a ekonomicky zcela na dně. Zamýšleli vytvořit moderní, kulturně homogenní národní stát evropského ražení. Jejich metody se vyznačovaly zvláště dvěma rysy: radikálním sekularismem, který spíše než odluku náboženství od státu znamenal potlačení vlivu náboženství ve veřejném životě a podmanění si duchovních institucí, a snahou stvořit nového občana „evropského typu“, tureckého vlastence, jehož by k osmanské minulosti (v jejich pojetí dekadentní a orientální) již nic nevázalo a který by se mohl hrdě postavit po bok Francouzům, Angličanům či Němcům. „Očištění“ jazyka od slov arabského a perského původu, přechod z arabského písma na latinku (1928), zákony o oblékání (mezi nimi slavný „kloboukový zákon“ z roku 1925), architektonická proměna měst, zákon o přijetí evropského kalendáře, uzákonění příjmení, prakticky doslovné převzetí švýcarského občanského, italského trestního a německého obchodního zákoníku (1926) – to všechno byly jen dílčí nástroje, jak toho dosáhnout. Yakup Kadri se sám stal jedním z čelných proponentů kemalistických reforem: volal po „evropeizaci asijských myslí“, po radikální proměně myšlení a chování Turků, kteří měli odhodit svou „orientálnost“ a integrovat své bohaté kulturní dědictví do evropské kultury. Proto také nekompromisně hájil státem iniciovanou jazykovou reformu a změnu písma (přestože sám většinu svých textů, včetně *Cizince*, napsal osmansko-arabským písmem a s přáteli si ještě v padesátých letech korespondoval v osmanštině!), prosazoval zavedení povinné řečtiny a latiny na gymnázia a podporoval šíření evropské „humanistické“ kultury, mj. i skrze překlady klasiků.

Devět románů, které mezi lety 1922 a 1956 napsal, jsou vlastně dějstvími jediného monumentálního dramatu epochální proměny turecké společnosti v 19. a 20. století zachycené očima nesmírně bystrého pozorovatele, jenž spatřoval místo svého národa mezi nejpokrokovějšími společnostmi západního světa. Pokud bychom romány uspořádali chronologicky podle toho, kdy se jejich děj odehrává, získali bychom jakési historické pásmo, byť spíš než konkrétní historická fakta Yakupa Kadriho zajímá, co je pod povrchem, kde i v těch nejindividuálnějších příbězích buší tep doby. V románu *Pořád stejná písnička* (Hep O Şarkı, 1956) je historickou kulisou Istanbul za vlády sultána Abdülazize (1861–1876), děj *Exilu* (Bir Sürgün, 1937) spadá do období despotie Abdülhamita II. (autokratický režim trval od roku 1878 do roku 1908) a odehrává se mezi osmanskými opozičními intelektuály v evropském exilu, *Noc rozsudku* (Hüküm Gecesi, 1927) popisuje tzv. II. konstituční období (po roce 1908), v románu *Nur Baba* (1922) si autor bere na mušku (za republiky zakázané) dervišské řády v době kolem první světové války, *Dům k pronajmutí* (Kiralık Konak, 1922) se točí kolem střetu staré osmanské generace s poevropštěnými mladými hejsky na sklonku existence říše, *Sodoma a Gomora* (Sodom ve Gomore, 1928) uvádí čtenáře do Istanbulu okupovaného po první světové válce dohodovými mocnostmi, v románu *Cizinec* (Yaban, 1932) se dere do popředí osvobozenická válka, *Ankara* (1934) si všímá prvních let budování republiky a konečně *Panorama I a II* (1953–1954) je širokou retrospektivou prvních třiceti let Turecké republiky.

Ačkoliv si Yakup Kadri vybudoval slušné renomé již čtenářsky velmi úspěšným *Nurem Babou*, žádný román nevyvolal takovou odezvu a není dodnes tolik diskutován jako *Cizinec*. Text vznikl uprostřed největšího revolučního vzednutí a postava idealistického Ahmeta Celála odráží tehdejší atmosféru romantického nacionalistického patosu, který s sebou přinesla úspěšně vybojovaná osvobozenická válka a nadšené budování republiky, byť je tento idealismus krocen pochmurným laděním beznadějně zaostalosti anatolského venkova a tragickým osudem hrdiny. Ačkoliv text v mnoha ohledech nijak zásadně nevybočuje z ladění ostatních literárních textů tohoto období, bouři nevole vyvolalo nemilosrdně kritické ztvárnění turecké vesnice, dosud idealizované jako prazdroj čistých národních hodnot. Přitom její tragický stav nevyvolaly vnějškové okolnosti (temné síly reakce), jak to prezentovala dobová ideologie, nýbrž jako

by vyplýval ze samého charakteru vesničanů a života nedotčeného moderní civilizací. Yakup Kadri se snažil tvrdě útoky proti své osobě zmírnit tím, že k druhému vydání *Gizince* přidal ospravedlňující předmluvu, kde se hájí, že jeho text nebyl zamýšlen jako realistický román, nýbrž jako zoufalý „výkřik“ nad stavem anatolského venkova a měl vyburcovat velkoměstské intelektuály k aktivitě. To nic nemění na skutečnosti, že román vskutku rozbíjí naivní představu o idylce tureckého venkova, a předznamenává tak literární proud sociálně kritického „vesnického“ či „anatolského“ románu, jenž se utvořil na začátku padesátých let.

Hrdina románu Ahmet Celâl přichází do Anatólie s romantickými představami o poklidném venkově a folkloru a doufá, že dá uprostřed přírody odpočinout své rozjitřené mysli a zapomene na hrůzy první světové války. Jeho představy se zčásti naplňují – vesničané jsou cizokrajnými „domorodci“, kteří žijí divokým způsobem života v přírodní prostotě. Pro Ahmeta Celála je pobyt ve vesnici zprvu dobrodružným objevováním exotického světa. Přirovnává se k Robinsonu Crusoeovi, který se musí vypořádávat s nehostinným cizím prostředím a ovládnout ho. Na vesnici nahlíží zvědavě jako amatérský antropolog a snaží se navázat s místními jakžtakž přátelské vztahy, ačkoliv mu řada věcí připadá směšná, odporná, dětinská; místní jsou mu intelektuálně hluboce podřízeni a on si nad nimi navzdory svému handicapu dokáže udržovat autoritu. Najde zalíbení ve vesnické dívce, kterou opřádá fantaziemi plnými exotiky i erotiky, má se za hrdinu, před nímž se žena třese vzrušením a který ji vysvobodí ze spáru špinavých domorodých mužů – nikoliv proto, aby se stala rovnocennou partnerkou, ale aby si ji utvářel do doby, jež by odpovídala jeho představě správné Anatolanky, a aby mu sloužila. Ze svých naivních snů však rychle procitne: realita vesnice je pro něj, pozápadněného městského intelektuála, nesnesitelná.

Vesničané ho vnímají jako příslušníka vládnoucí elity, někoho dočista odlišného od sebe samých, bojí se ho a vyhýbají se mu. Myslí si o něm, že je zaříkávčem, když si po nocích čte, a děsí se busty Sokrata, kterou má vystavenou ve svém domě. Ahmet Celâl sice uprchl před cizí okupací Istanbulu, ale sám se zde stává vetřelcem, cizincem ve vlastní zemi. Dokonce i jeho věrný Pátek, Mehmet Ali, se mu zanedlouho po příchodu do vesnice začíná odcizovat. Ahmet Celâl náhle poznává, nakolik se ve svém ideálu zklamal, a činí několik chabých pokusů (mnohdy zůstávají jen v rovině zbožných

přání), jak vesnici svému ideálu malinko přiblížit. Nicméně jeho úsilí se ukazuje jako nadlidské a marné – záhy si uvědomuje nebetyčnou propast „mezi istanbulským školákem a anatolským sedlákem“, která je mnohem hlubší než rozdíl „mezi Angličanem z Londýna a paňdžábským Indem“. Když jeho pokus o proměnu vesnice či alespoň symbiózu s vesničany ztroskotává, stává se trosečníkem čekajícím na loď civilizace, jež by ho odsud osvobodila.

To, co Yakup Kadri vylíčil, nebylo jen románovou fikcí. Historické studie (práce Fundy Şenol-Cantekové aj.) ukázaly, že podobné střety metropolitních elit s „domorodým“ obyvatelstvem se odehrávaly i na jiných místech Turecka, markantně třeba v Ankaře, původně provinčním osmanském městečku Engürü. Zde třída republikánských politiků, úředníků, vojáků, novinářů, umělců a obchodníků, vesměs Istanbulců, kteří se usadili v novém hlavním městě, vytvořila malou uzavřenou skupinu, jež se lišila od místních svým oblečením (evropským šatem, kloboukem), jazykem (nemluvila tamním dialektem; o jazykové bariéře mluví i románový Ahmet Celâl) a chováním, žila odděleně od původních obyvatel v tzv. Novém městě (*Yenişehir*) a měla vlastní školy s výukou francouzštiny, takže mnozí z novousedlíků a jejich dětí s místními vůbec nepřišli do styku. Starousedlíci nově příchozí „kolonisty“ nazývali „cizáky“ (*yaban*). Místní obyvatelé byli káráni za to, že si okamžitě neosvojili ducha velkoměsta, nepřijali za své nové prostorové uspořádání jejich domova, které jim příchozí cizáci vnutili (bulváry, náměstí, fontány, veřejné budovy, sochy, parky), a nevzdali se svých návyků a stylu oblékání. Současně jim však ani nebylo umožněno, aby vyšli z úzkých engürských uliček a smísili se s metropolitním davem na širokých ankarských bulvárech či v sálech veřejných budov, neboť k tomu nebyli dostatečně kulturně a myšlenkově vybaveni a noví Ankařané se je snažili držet co nejdále od sebe. To se jim ostatně dobře dařilo zákony o oblékání, díky nimž se starousedlíci ve svém „nepatřičném“ oděvu na tato místa vůbec nedostali. Místní obyvatelé nesli tuto zvůli samozřejmě s nelibostí a kladli jí mnohdy tuhý odpor.

V románu dojde k tragické konfrontaci obou světů ve chvíli, kdy se z vesničanů, kteří se identifikují nanejvýš regionálně a nábožensky a slovo národ jim vůbec nic neříká, mají stát vlastenci. Když se ke vsi, situované ve středoanatolské stepi na břehu řeky Porsuk, začínou ze západního pobřeží blížít okupační řecká vojska, Ahmet Celâl se lhostejným vesničanům marně snaží vštípit národní ideály a podnitit je k odporu

proti Řekům. Jeho apel dostává v tuto chvíli takřka náboženské rozměry a autor, již od mládí fascinovaný biblickými příběhy, zde sahá ke křesťanské symbolice: anatolská step připomíná biblickou krajinu před příchodem Ježíšovým a turecký národ se podobá „dětem Izraele na poušti“. Na obzoru se rodí nová hvězda, spasitel Mustafa Kemal, jehož apoštol — Ahmet Celâl — se snaží předat lidem jeho poselství, ale ti je nepřijímají, jsou nevďeční a nezaslouží si být spaseni. Atatürk je požehnaným pastýřem, jemuž se hlavní hrdina zcela odevzdává, a Ankara královstvím nového tureckého člověka a nesmrtelným symbolem národa. Působení Ahmeta Celâla ve vesnici se tak postupně stává nejen civilizační misí, ale současně i misí šířící mezi neuvědomělými masami jakési „sekulární náboženství“.

Snad stojí za to připomenout, že tentýž cíl sledoval i časopis *Kadro* (Kádr), do jehož čela se Yakup Kadri postavil ve stejné době, kdy vydal *Cizince* (1932). Cílem časopisu bylo šířit revoluční ideologii a vytvořit silnou revoluční avantgardu, skupinu vyvolených, oddaných stoupenců „proroka“ Mustafy Kemala, osvícených pozápadněných kádrů, kteří by tuto ideologii jednak sami formulovali, a pak ji i přenášeli do praxe. „Revoluční nadšení“ mělo dle nich vyzařovat i z uměleckých artefaktů, které lidi obklopují, obrazů, soch, budov, románů, básní, a kultura měla toto nadšení také zprostředkovávat následujícím generacím. Skupina *Kadro* přišla s radikálním přehodnocením kemalistického principu „populismu“ (*halkçılık*), což byl jeden z tzv. „šesti šípů“ (základních principů) revoluce: revoluce se nemá opírat o lid, ale směřuje proti lidu, i když v důsledku působí pro jeho dobro. Časopis byl původně podporován samotným Atatürkem, který přispěl i úvodníkem do 22. čísla. Ideologie vyvolenosti skupiny kolem časopisu *Kadro* a její socialistické tendence ovšem začaly být později příliš radikální i v očích kemalistických špiček a vydávání časopisu bylo přerušeno. Yakup Kadri se následně stal „diplomatem proti své vůli“ (tak zní název jeho vzpomínkové knihy z roku 1955) a mezi lety 1934 a 1954 působil jako velvyslanec v Tiraně, Praze (1935–1939), Haagu, Bernu a Teheránu.

V *Cizincovi* autor ideologický rámeček kemalistické revoluce svým vlastním způsobem a pouze v hrubých konturách reprodukuje — v tom je román jistě dítětem své doby. Současně ale spisovatelský talent Yakupa Kadriho překonává černobílost jiných dobových děl oslavujících revoluci či osvobozenou válku tím, že nikdy neztrácí ze zřetele i osobní drama svého hrdiny, odhaluje jeho vnitřní pnutí, tužby, pochyby a tápání,

všímá si existenciální osamocenosti intelektuála a marnosti jeho boje a nikdy nedovolí ideologii převážet nad příběhem. Ahmet Celâl není šablona, ale velmi pečlivě a přesvědčivě vykreslená postava místy až tragikomického dona Quijota. Navíc je text napsán svěžím jazykem a nechybí mu silně dramatický podtext v podobě blížící se frontové linie. Čtenář tak může román číst jako poutavý dobový dokument, jako vhled do světa istanbulského intelektuála rané republiky, jako jeden z mnoha drobných příběhů osvobozené války i jako literárně zdařilý portrét tragického úsilí o budování nového národa a fatálního střetu modernity s tradicí, „vysoké“ a „nízké“ kultury.

Petr Kučera



Po bitvě na řece Sakaryi¹ nám nepřátelská armáda zanechala území kolem Haymany, Mihaliççiku a Sivrihisaru jako rozsáhlé pusté zbořeniště, pokryté tu a tam hromadami kamení zbylými po požáru. Lidé, kteří unikli všeobecné zkáze, se mezi těmito rozvalinami nelišili od lidí z pravěku. Potulovali se tu polonazí; na mlatech zčernalých plameny se pokoušeli rozdrtit mezi dvěma kameny ohořelá zrnka pšenice nebo kukuřice smíšená s hlínou a smetím; z bylin neznámého jména a z kořenů stromů si připravovali jakýsi pokrm, a jakmile zaslechli krok cizího člověka, rozprchli se a zalézali někam do děr.

Když „Komise pro vyšetřování násilností“, vyslaná velitelstvím západní fronty, pátrala v oněch rozvalinách, pod kamením, po zuhelnatělých lidských kostech, našla sešit, uprostřed roztržený a po okrajích ohořelý, se zápisky, které jsou obsahem této knihy. Ptali se vesničanů, co se stalo s jeho majitelem. Nikdo nevěděl, kam se poděl. Přitom sami vypověděli, že v této vsi dva nebo tři roky nepřetržitě bydlel a setrval zde do posledního, nešťastného dne.

Jeden ze členů „Komise pro vyšetřování násilností“ užasl nad takovou lhostejností.

„Jak je to možné?“ ptal se. „Jak je to možné! Lidé žijí celá léta s někým pohromadě, a nevědí, kam odešel a co se s ním stalo?“

Vesničané uraženě pokrčili rameny a rozházeli se.

Pouze jeden z nich, člověk neurčitěho stáří, malý a hubený, se otočil a řekl:

„Byl jako vy, taky takový cizinec.“



